

AJDODLARIMIZ MEROSINI O`RGANISH JARAYONIDA TALABALARNING O`QUV-BILISH FAOLIYATINI RIVOJLANTIRISH

<https://doi.org/10.53885/edinres.2022.5.5.021>

*Pazilova Meruert Ermekbaevna,
Nukus davlat pedagogika instituti, "Pedagogika" kafedrasida dotsenti,
pedagogika fanlari nomzodi*

Annotatsiya. Mazkur maqolada talabalarning o`quv-bilish faoliyatini rivojlantirishda mutafakkir ajdodlarimiz tomonidan qo`llanilgan didaktik vositalar, usul va metodlaridan foydalanish tizimini vujudga keltirish masalalari yoritib beriladi.

Kalit soʻzlar. Hissiy bilish – sezgilar, idrok, tasavvur, ratsional bilish – tushunchalar, mulohazalar, aqliy xulosa, empirik bilish, nazariy bilish, ideal model, layoqatlar, talant.

РАЗВИТИЯ УЧЕБНО-ПОЗНАВАТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СТУДЕНТОВ В ПРОЦЕССЕ ИЗУЧЕНИЯ НАСЛЕДИЯ ПРЕДКОВ

*Пазылова Мерuert Ермекбаевна,
доцент кафедры "Педагогика", кандидат педагогических наук Нукусского
государственного педагогического института*

Аннотация. В данной статье рассматриваются вопросы использования дидактических средств, методов и приемов, использовавшихся нашими предками при развитии учебно-познавательной деятельности учащихся.

Ключевые слова. Эмоциональное познание - интуиция, восприятие, воображение, рациональное познание-концепции, рассуждения, рациональные выводы, эмпирическое познание, теоретическое познание, идеальная модель, способности, талант.

DEVELOPING STUDENTS ' LEARNING ACTIVITIES IN THE PROCESS OF STUDYING THE HERITAGE OF OUR ANCESTORS

*Pazilova Meruert Ermekbaevna,
Nukus State Pedagogical Institute
Associate Professor of Pedagogy, Candidate of Pedagogical Sciences*

Abstract. In this article, the issues of using didactic tools, methods and techniques used by our ancestors in the development of students ' educational and cognitive activities are covered.

Key words. Emotional cognition-intuition, perception, imagination, rational cognition-concepts, reasoning, rational conclusion, empirical cognition, theoretical cognition, ideal model, abilities and talent.

Respublikamizning oliy taʼlim tizimida ajdodlarimiz tomonidan yaratilgan pedagogik merosdan samarali foydalanish, uning shaxs imkoniyatlarini kengaytirish, uni intellektual, maʼnaviy-axloqiy jihatdan rivojlantirishdagi nazariy-amaliy yoʻnalishlarini tadqiq etish talabalarda oʻquv-bilish faoliyatini rivojlantirishda mutafakkir ajdodlarimiz tomonidan qoʻllanilgan didaktik vositalar, usul va metodlaridan foydalanish tizimini vujudga keltirish taqozo qilinmoqda. 2022-2026 yillarga moʻjallangan yangi Oʻzbekistonning taraqqiyot strategiyasining

“Ma’naviy taraqqiyotni ta’minlash va sohani yangi bosqichga olib chiqish” deb nomlangan beshinchi ustuvor yo’nalishida “Buyuk ajdodlarimizning boy ilmiy merosini chuqur o’rganish va targ’ib etish” maqsadi (73-maqsad) belgilandi. Natijada ajdodlarimiz merosini o’rganish jarayonida talabalarning o’quv-bilish faoliyatini rivojlantirish mexanizmlarini yanada takomillashtirish imkoniyati kengaymoqda [1].

Xalqning merosi uning o’zligini ifodalaydi. Unda hayotiy xususiyatlar tizimi aks etadi. Ajdodlarning o’ziga xos xatti-harakatlari namoyon bo’ladi. Ajdodlar merosi avlodlarning aql-zakovatini charxlab, ularni faollikka undaydi. Bu faollik bilish faolligi sifatida namoyon bo’ladi.

“Pedagogika” entsiklopediyasida: “Bilish – 1) ta’lim jarayonida o’quvchi va talabalarga taqdim etilgan o’quv materialining o’zlashtirilganlik darajasi; 2) borliq va uning ob’ektiv qonuniyatlarini o’rganish, o’zlashtirish, egallash shakli” [2] tarzida izohlangan.

Bilish ob’ektiv borliqni inson ongida aks etishining oliy shakli, haqiqiy bilimlar hosil qilish jarayonidir. Insonning bilish faoliyati o’zining muayyan darajalariga ega: hissiy bilish – sezgilar, idrok, tasavvur orqali hosil qilinadi; ratsional bilish – tushunchalar, mulohazalar, aqliy xulosalardan o’tib nazariyalar tarzida namoyon bo’ladi. SHuningdek, inson bilish faoliyatining kundalik, badiiy, ilmiy darajalari ham mavjud. Ilmiy bilish faoliyati tabiat va jamiyatning o’ziga xos xususiyatlarini bilishga qaratilgan. Bilish faoliyati o’zining muayyan yo’nalishlari, aniq maqsad va vazifalariga ega.

Bilish faoliyati yordamida inson olamni, undagi voqea-xodisalarni anglaydi. Bilish faoliyati yordamida shaxs ko’plab axborotlarni o’zlashtiradi va aniq xatti-harakatlar orqali unga munosib javob qaytaradi. Insondagi amaliy va kasbiy bilish jarayoni aniq vositalar yordamida rivojlanadi. Har bir shaxs aqliy bilish, xissiy bilish kabi bilish shakllarini o’zlashtiradi.

YOsh avlod bilish faoliyati orqali ma’naviy-madaniy, intellektual boyliklar, ajdodlar merosi va xalqning ko’p asrlik ijtimoiy tajribasi hamda qadriyatlarini egallaydi. Inson o’zi o’zlashtirilgan bilimlar va ijtimoiy tajribani tushunchalar, qonunlar, printsiplar, nazariyalar sifatida talqin qiladi va keyingi avlodlarga uzatadi.

Bilish jarayoni o’zining muayyan bosqichlariga ega. Uning bosqichlari shaxsning dunyoni anglash darajasi, bilish faoliyatining shakl va metodlaridan kelib chiqqan holda turli-tuman bo’ladi. SHaxsning bilish faoliyati o’z xarakteriga ko’ra hissiy hamda aqliy bilish shakllariga ajratiladi.

Hissiy bilish jonli mushohadadan iborat bo’lib, bilimning dastlabki manbaidir. Hissiy bilish orqali shaxs ongida narsa va hodisalar to’g’ridan-to’g’ri aks ettiriladi. Hissiy bilish o’zining muayyan shakllariga ega. Ular: sezgi, idrok, tasavvur. Hissiy bilishda narsa va hodisalar shaxs ongida alohida-alohida aks etadi. SHuning uchun ham ular orasidagi aloqadorlik ba’zi hollarda shaxs e’tiboridan chetda qoladi. Insonning sezgilari aqliy bilish manbai sifatida xizmat qiladi. U muayyan dalillarga asoslanadi. Mazkur jarayonda narsa va hodisalar yordamida ular orasidagi o’xshash jihatlarni aniqlanadi.

Ma’lumki, inson tafakkuri nisbiy mustaqillikka ega. SHuning uchun ham tafakkur mantiqiy xulosa chiqarishga ko’maklashadi. Inson xissiy bilishdan aqliy bilishga o’tganda, uning bilish faoliyati sifat o’zgarishiga uchraydi. Aqliy bilish – tushuncha, hukm va xulosa shaklida namoyon bo’ladi. Ilmiy bilish jarayonida empirik bilish bilan nazariy bilish uyg’unlashadi. Empirik bilish jarayonida inson narsalarga bevosita ta’sir ko’rsatadi. Empirik bilishning metodlari sifatida kuzatish, tasvirlash, tajriba, o’lchovlarni ko’rsatish mumkin.

Nazariy bilish jarayonida inson hodisalarning mazmun mohiyatini chuqurroq anglashga muvaffaq bo'ladi. Nazariy bilishning shakllari aniqlik, modellashtirish, abstraktsiyalash, formallik, nazariyalar yaratish kabilarda namoyon bo'ladi. Inson bilish jarayonida mantiqiy fikrlashning muayyan metodlaridan foydalanadi. Ular o'rganilayotgan ob'ektga yaxlit yondashuv, hamda narsa va hodisalarning rivojlanish jarayonini ifodalaydi. Insonning bilish jarayonida nutq vositalari va turli belgilar alohida ahamiyat kasb etadi. Chunki ularda bilish faoliyatining ko'rsatkichlari aks etadi.

SHaxsning bilish faoliyati muayyan vazifalarni bajaradi. O'quv topshiriqlari yordamida ta'lim oluvchilarda yangi bilim va axborotlarni izlash ko'nikmalarini shakllantiradi. Ta'lim jarayonida turli tushunchalar, bilimlardan faol foydalanish imkoniyatini yaratadi.

Ajdodlarimiz bilish vazifalarini xal qilish maqsadida ta'lim oluvchilar oldiga ko'proq muammoli topshiriqlar, savollar qo'ygan. Ularni izlanishga undagan. SHu orqali talabalarning bilish faoliyatlarini rivojlantirishga erishganlar. Buning uchun ta'lim oluvchilar oldiga ularni izlanishga undaydigan vazifalarni qo'yishga erishganlar. Bilish vazifalarini bajarish ta'lim oluvchilardan mustaqillik va bilimdonlikni talab qiladi. SHu maqsadda maktab va madrasalarda ta'lim oluvchilarning mustaqil bilim olishlariga alohida e'tibor qaratilgan. Ular ko'proq mustaqil mutolaa bilan shug'ullanganlar. Mustaqil mutolaa qilish, mantiqiy mushohada mashqlarini bajarish natijasida ta'lim oluvchilarning bilish faoliyatlari rivojlangan. Buning natijasida ularda qoniqish, ijobiy xis-tuyg'ular va ijod qilishga rag'bat vujudga kelgan. SHuning uchun ham o'rta asrlarda aksariyat madrasa olimlari badiiy ijod bilan shug'ullanganlar.

Bilish jarayonida ta'lim oluvchilar ko'proq yangi bilimlarni o'zlashtirish va ularni o'z faoliyatlarida faol qo'llash bilan shug'ullanadilar.

Didaktik nuqtai nazardan yondoshganda, inson bilish faoliyatini amalga oshirish jarayonida ijtimoiy hayot uchun zarur bo'lgan bilimlarni o'zlashtiradi va amaliy faoliyatida qo'llash ko'nikmasini egallaydi. Bunday yondashuv sharq allomalari faoliyatida ustivor o'rin egallagan. Ayniqsa madrasa mudarrisleri toliblar har bir mavzuni chuqur o'zlashtirib, zarur amaliy ko'nikmalarni egallaganlaridan keyin yangi mavzuni o'tishga rag'bat ko'rsatganlar. Bilish faoliyati turli xayollar, g'oyalarning tug'ilishiga asos bo'ladi.

Bilish insonni faollikka undaydi. Bunday faoliyat jarayonida muhitning ideal modeli yaratiladi. SHaxs esa jarayonning faol sub'ekti sifatida faoliyat ko'rsatadi. Insonning asosiy faoliyati o'zini o'rab turgan muhitdagi voqea-xodisalarning mohiyatini anglashga yo'naltiriladi. Bilish natijasida shaxsning bilim olish, atrof muhitni o'zlashtirish, voqelikni anglash, ma'naviy-axloqiy hamda intellektual rivojlanish ehtiyojlari qondiriladi.

Turkiy xalqlar tomonidan VI-VIII asrlarda toshbitiklarda yozib qoldirilgan "Urxun-Enisey yodgorliklari"ida ham bugungi kun ta'lim tizimi uchun qimmatli fikrlar ilgari surilgan. Hukmdorlar yoshlarning bilimli, shijoatli, yuksak aql-idrok egasi bo'lishlari uchun harakat qilganlar. Ma'rifatli yoshlargina millatni yot asoratlardan qutqarishi mumkinligi ta'kidlangan. Mazkur fikrlar bugungi kunda yoshlarni aqliy jihatdan rivojlantirish va o'quv-bilish faoliyatini tizimli tarzda takomillashtirish uchun muhim pedagogik ahamiyat kasb etmoqda[3].

Yusuf Xoc Hojibning "Qutadg'u bilig", Kaykovusning "Qobusnoma", Ahmad YUgnakiyning "Hibatul-hakoyiq", Sa'diyning "Guliston", Jomiyning "Bahoriston", Alisher Navoiyning "Mahbub ul-qulub" asarlarida ta'lim-tarbiya masalalariga keng o'rin ajratilgan. Al-Forobiyning asarlaridagi ta'lim-tarbiyaga oid fikrlar pedagogika

fani uchun alohida qimmatga ega.[3]

Yusuf Xoc Hojibning “Qutadg`u bilig” asarida markaziy masala axloq, odob, ilm, insoniylik va adolat hisoblanadi. Podshoh va amaldorlardan tortibxunarmand va dehqonlargacha jamiyatdagi barcha toifalarning xuquq va burchlariga o`z munosabatini bildiradi. Alloma borliq xaqida bilimlarga fikr yuritganda odam bilishi mumkin bo`lmagan narsa, bilim bilan echilmaydigan jumboq yo`qligini, bilim orqasida osmon sari yo`l ochilishi, bilim uchun tinmasdan o`rganish kerakligini o`qtiradi[4].

Markaziy Osiyoda yashagan Abu Rayhon Beruniy, ibn Sino, Abu Nasr Forobiy kabi buyuk mutafakkirlar shaxsni har tomonlama kamol toptirish uchun bilish metodlariga alohida e`tibor qaratganlar. Bilish metodlari yaratuvchanlik xarakteriga ega. Allomalar bilish metodlarini empirik va aqliy bilish metodlariga ajratganlar. Empirik bilish metodlari sirasiga mutaxassislar kuzatish, tajriba, tavsiflash, o`lchash kabilarni kiritganlar.

Nazariy bilish metodlari esa abstraktsiyalash, formallashtirish, modellashtirish kabilarni o`z ichiga oladi.

Allomalar har bir metodning operatsional, qadriyatli jihatlari mavjudligini e`tirof etganlar.

Metodning operatsional jihati shaxsning bilimdonligi, qobiliyatini ifodalaydi. Qadriyatli jihati esa metodning samaradorligi, aniqligi, tushunarligi, ishonchligi kabi xususiyatlarni o`z ichiga oladi[3].

Ajdodlardan avlodlarga shaxsiy iqtidor, nutq, maqsadga yo`naltirilgan holda mehnat qilish, fikrlash faoliyati, faoliyat jarayonida o`z xatti-harakatlarining mohiyatini anglash meros bo`lib o`tadi.

Katta avlod vakillaridan bir qator biologik sifatlar avlodlarga o`tadi: qiyofa, soch rangi, jismoniy ko`rsatkichlar, qon guruhlari, iqtidor va layoqatlar, asab tizimining o`ziga xosligi, ko`rish organlarining o`ziga xos jihatlari, ko`z rangi, o`ziga xos sezgirlik, bilish faolligi kabilar.

Biologik xususiyatlar shaxsning o`ziga xosligi va farqli jihatlarni namoyon etadi. Meros tushunchasi ajdodlardan avlodlarga o`tadigan o`ziga xos jihatlarni anglashiladi. Ajdodlardan avlodlarga o`tadigan xususiyatlar sirasiga ularning bilish faolligi ham kiradi. Bizning ota-bobolarimiz yuksak aql-zakovat egasi bo`lganliklari uchun ham ularning xususiyatlari va aql-zakovatlari mahsuli bo`lgan ma`naviy-intellektual boyliklari yosh avlodning bilish faolligini ta`minlashga xizmat qilib kelgan.

Ajdodlarimiz merosi yosh avlodning muayyan iqtidorlari yordamida ularning muayyan sohasidagi faoliyatlari rivojlanishiga asos bo`ladi. Bu esa yosh avlodning rivojlanishi uchun potentsial imkoniyatlarni vujudga keltiradi. YOsh avlodda bilish faolligining rivojlanishi ko`p jihatdan mavjud shart-sharoitlar va ta`lim-tarbiya mazmuni bilan bevosita bog`liq. Ta`lim-tarbiya mazmunida xalq ijtimoiy tajribasining ifodalanishi jarayon sub`ektlarida bilish faolligining vujudga kelishiga asos bo`ladi. Ularda layoqatlar, iqtidor va talantning yorqin tarzda namoyon bo`lishini ta`minlaydi. Yoshlarning bilish layoqatining shakllanishida ajdodlar merosi va pedagogik shart-sharoitlar muhim o`rin egallaydi. Mazkur didaktik vositalar talabalarning anatomik, morfologik layoqatlarini ham rivojlantirishga ko`maklashadi.

Yoshlardagi rivojlanish ko`rsatkichlari ularning integrativ xarakterdagi layoqatlari orqali o`z ifodasini topadi. Bunda umumiy va individual layoqatlar farqlanadi. Umumiy layoqatlar shaxsning faoliyatning turli ko`rinishlaridagi muvaffaqiyatini belgilaydi. Bu: aqliy layoqatlar, qo`l xarakatlarining aniqligi va nozikligi, xotiraning rivojlanishi, nutqning takomillashuvida o`z aksini topadi.

Maxsus layoqatlar esa shaxsning o'ziga xos layoqatlari sifatida namoyon bo'lib, faoliyatning muayyan sohasidagi muvaffaqiyatlarini belgilaydi. Bunday layoqatning namoyon bo'lishi uchun shaxs o'ziga xos iqtidor egasi bo'lishi lozim. Ular sirasiga: matematik, musiqiy, lingvistik, adabiy, badiiy-ijodiy, texnik, sportga oid, tashkilotchilik layoqatlarini kiritish mumkin.

SHaxsning umumiy va maxsus layoqatlari bir-birini boyitishi, to'ldirishi, takomillashtirishi mumkin. Alohida ahamiyatga ega bo'lgan holatlardan biri shaxs iqtidorlarining meros tarzida bir-biriga o'tishidir. Masalan, loyihalash, san'at asarlarini yaratish kabi iqtidorlar ajdodlardan avlodlarga o'tadi va takomillashib shaxsning bilish faolligini ta'minlaydi.

Ajdodlar merosi vositasida shaxsning bilish faoliyatini rivojlantirishda uning qiziqishlari va mayllari muhim ahamiyatga ega. Bu alohida sohalarda shaxsning muvaffaqiyatli faoliyat ko'rsatishini ta'minlovchi xodisadir. Bu ko'p jihatdan shaxsning hayot tarzi va ta'lim-tarbiyasi bilan bevosita bog'liq.

SHaxsning tafakkur tarzini ma'naviy-axloqiy, intellektual rivojlanish imkonini beradigan bilish faoliyatini rivojlantiradigan, ma'naviy-madaniy meros namunalari yordamida faollashtirish insonning aqliy taraqqiyotini ta'minlash imkonini beradi. SHuning uchun ham O'zbekiston Respublikasi davlat siyosatida ajdodlar merosini o'rganish va yosh avlodni ma'naviy-intellektual jihatdan yuksaltirishda ushbu merosdan foydalanish ustivor ahamiyat kasb etmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022yil 28 yanvardagi "2022-2026 yillarga mo'jallangan yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi" PF-60 sonli Farmoni. <https://lex.uz>

2. Pedagogika entsiklopediya. I jild / tuzuvchilar: jamoa. // Toshkent. "O'zbekiston milliy entsiklopediyasi" Davlat ilmiy nashriyoti, 2015. – 320 b.

3. Xayrullaev M. O'tmish mutafakkirlari ta'lim-tarbiya haqida / Xalq pedagogikasi - inson kamolotining asosi. 1 -kitob. T.: O'zPFITI, 1992. -110 b.

4. Tuxliev B. YUsuf Xos Xojibning "Kutadg' bilig" asari, T.,1991